

ISSN 2029–2236 (print)
ISSN 2029–2244 (online)
SOCIALINIŲ MOKSLŲ STUDIJOS
SOCIAL SCIENCES STUDIES
2009, 4(4), p. 317–338

NEDIRBANČIŲ IR NESIMOKANČIŲ ASMENŲ NUSIKALSTAMUMO KRIMINOLOGINĖS APIBRĖŽTIES PROBLEMA

Aistė Kuolaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4618
Elektroninis paštas crimlogd@mruni.eu

Pateikta 2009 m. gegužės 11 d., parengta spausdinti 2009 m. lapkričio 20 d.

***Anotacija.** Nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas yra svarbi socialinė kompleksinio pobūdžio problema, atkreipianti ir praktikų, ir mokslininkų dėmesį. Kriminologijos mokslas, įvairiais tikslais tyrinėjantis skirtingų lygių objektus, skiria ir neužimtų asmenų nusikalstamumą. Tačiau, norint atlikti šios nusikalstamumo rūšies tyrimus būtina aiškiai apibrėžti, kokie asmens priskirtini nedirbančių ir nesimokančių įtariamųjų (kaltinamųjų) kontingentui. Kriminologijos mokslas nesimokančio asmens ir nedirbančio asmens sampratų nepateikia. Praktikoje, vedant oficialią įtariamųjų (kaltinamųjų) statistinę apskaitą, taip pat nesivadovaujama jokiais konkretesniais minėtųjų asmenų neužimtumą apibūdinančiais kriterijais. Faktiškai galima būtų teigti, jog yra interpretacijos, ką laikyti nedirbančiu, o ką nesimokančiu įtariamuoju (kaltinamuoju), laisvė. Todėl dėl kokybinio nusikalstamas veikas padariusių asmenų bruožo nevienareikšmiškumo negalima aiškiau nustatyti jų nusikalstamumo ribų. Taip pat neturint tikslesnių nesimokančio ir nedirbančio asmens kriterijų sudėtinga palyginti tokių neužimtųjų kontingentą apskritai visuomenėje ir tarp darančiųjų nusikaltimus.*

Bandant pašalinti kai kuriuos iš minėtų trūkumų šiame straipsnyje yra nagrinėjamos ir formuluojamos kriminologinės nesimokančio asmens ir nedirbančio asmens sampratos. Jas siūloma vartoti ir įtariamųjų (kaltinamųjų) statistinės apskaitos vedimo praktikoje, ir

moksliniuose tyrimuose, apibrėžiant nedarbančių bei nesimokančių asmenų nusikalstamumo ribas.

Reikšminiai žodžiai: *nesimokantis asmuo, bedarbis, nedirbantis asmuo, nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas.*

Įvadas

Kriminologiniai tyrimai, teisėsaugos institucijų pranešimai, ataskaitos rodo, jog didelę nusikaltimų dalį padaro nedirbantys ir nesimokantys asmenys. Remiantis 2006–2008 m. statistinės atskaitomybės Lietuvoje duomenimis tokie asmenys, įtariami (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu, sudarė daugiau kaip 40 proc. visų registruotų įtariamųjų (kaltinamųjų)¹. Tuo tarpu 1994–2002 m. laikotarpiu šis skaičius tarp išaiškintų nusikalstamas veikas padariusių asmenų buvo dar didesnis – daugiau kaip 60 proc.²

Kriminologai tyrinėdami bendrąjį nusikalstamumą ir norėdami pabrėžti vieną arba kitą svarbesnį jo požymį skiria atskiras nusikalstamumo rūšis. Viena iš jų – nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas. Ji tampa savarankiškų tyrimų objektu.

Kriterijus, pagal kurį skiriama minėtoji nusikalstamumo rūšis, yra socialinio-ekonominio pobūdžio – nusikalstamai besielgiančių asmenų užimtumas. Bendrame nusikalstamų veikų padarymu įtariamų (kaltinamų) asmenų kontingente išryškėja dvi grupės: asmenys, nusikalstamos veikos darymo metu buvę užimti visuomenei naudinga veikla (užimtumas darbu ir/arba mokymasis), ir asmenys, kurie nusikalstamos veikos darymo metu nebuvo užimti jokia visuomenei naudinga veikla.

Tačiau vertinant duomenis apie įtariamuosius (kaltinamuosius) nusikalstamų veikų padarymu kyla klausimas, ar tinkamai suvokiama minėtų kriterijų reikšmė kriminologiniu požiūriu? Nes tik žinant, kokie asmenys gali būti priskiriami prie nedirbančiųjų ir nesimokančiųjų kontingento, galima tinkamai nustatyti nedirbančių bei nesimokančių asmenų nusikalstamumo ribas ir paaiškinti šio nusikalstamumo sampratą.

Temos aktualumas. Tyrinėjant nusikalstamumą, komentuojant kriminogeninę padėtį konkrečioje šalyje pirmiausia remiamasi oficialiais statistikos duomenimis. Todėl svarbu tiksliai apibrėžti kriterijus, pagal kuriuos nusikalstamas veikas padarę asmenys priskiriami prie vienos arba kitos grupės. Netiksliai suvokus ir atitinkamai klaidingai nurodžius asmenų požymius, neįmanoma tinkamai įvertinti atskirų nusikaltėlių grupių nusikalstamo elgesio masto, kadangi nežinomos jo ribos.

1 Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje. VRM. Informatikos ir ryšių departamentas: Statistika [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/index2.phtml?id=198&idStat=7&metai=2008&menuo=12®ionas=0&id3=1&idAta=1#Atas-30-SA>.

2 Asmenys, įtariami (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu. Užimtumas [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-22]. <<http://www.nplc.lt/sena/stat/asm/asm3.htm>>.

Pagal Statistinių kortelių apie Nusikalstamų veikų žinybinio registro objektus pildymo, registravimo, teikimo ir saugojimo instrukciją³ (toliau – Instrukcija), kurią 2003 m. įsakymu patvirtino vidaus reikalų ministras, įpareigoti asmenys pildo penkių rūšių statistines korteles, iš kurių viena yra Asmens, įtariamo (kaltinamo) nusikalstamos veikos padarymu, statistinė kortelė. Čia fiksuojami svarbiausi socialiniai-demografiniai duomenys apie įtariamuosius (kaltinamuosius), tarp jų ir šių asmenų užimtumo aspektas. Pildant statistinę kortelę gali būti nurodoma tik viena užimtumo forma, pavyzdžiui, asmuo dirba valstybinėje institucijoje ar įmonėje arba dirba nevalstybinėje įstaigoje ar įmonėje, arba mokosi, arba yra įkalintas laisvės atėmimo vietoje, arba yra karys, arba nesimoko, arba nedirba ir kita. Taigi registruojant šiuos duomenis turi būti tiksliai nustatomas ir užfiksuojamas asmens užimtumas (neužimtumas) nusikalstamo elgesio metu.

Detaliau panagrinėjus minėtąją statistinių kortelių registravimo tvarką lieka neaišku, kokie asmenys, įtariami (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu, turėtų būti priskiriami prie nedirbančių ir nesimokančių asmenų? Instrukcija nepateikia jokių sąvokų išaiškinimo. Todėl kyla pagrįstų abejonių, ar apskaitomi asmenys teisingai priskiriami prie šio kontingento. Be to, statistinėse kortelėse numatytos ir tokios užimtumo (neužimtumo) formos kaip namų šeimininkė arba elgetavimas, kurių skyrimo tikslingumas yra diskutuotinas.

Lietuvos kriminologijos mokslas, iki šiol neskyręs didesnio dėmesio nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumui kaip atskirai nusikalstamumo rūšiai,⁴ taip pat nepateikia konkretesnių sąvokų, kokius asmenis reikėtų priskirti prie vieno arba kito neužimtųjų kontingento. Todėl praktikams reikšmingesnių patarimų čia negalima būtų rasti.

Taigi mokslinis ir praktinis interesas nagrinėti nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumą negali būti tinkamai patenkintas, nes nėra nurodyti požymiai, pagal kuriuos būtų nustatomos tikslesnės neužimtųjų nusikalstamumo kontingento ribos.

Šis straipsnis yra vienas pirmųjų bandymų užpildyti kai kurias minėtas mokslinės teorijos spragas. Taip pat atkreipiamas dėmesys ir į tai, kokių nedirbančių ir nesimokančių asmenų kontingento ribų nustatymo problemų kyla statistinės registracijos praktikoje, kuria paprastai pirmiausia remiamasi nagrinėjant šalies kriminogeninę padėtį.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti ir pateikti *kriminologine prasme reikšmingas* nesimokančio asmens ir nedirbančio asmens sampratą, apžvelgti nedirbančių ir nesimokančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamos veikos padarymu, registravimo praktikos trūkumus ir pateikti nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo sampratą.

Straipsnyje atliekamo *tyrimo objektas* – nesimokančio asmens ir nedirbančio asmens, įtariamo (kaltinamo) nusikalstamos veikos padarymu, kriminologinė samprata.

3 Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 50-2230; Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V-252 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymo Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 79-3118.

4 Plačiau žr.: Kuolaitė, A. Nusikalstamus padariusių nedirbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92): 75–76.

Atliekant tyrimą taikyti sisteminis, lyginamasis, statistinės ir dokumentinės analizės metodai.

1. Kriminologinė nesimokančio asmens samprata

Asmens socializacijos procese užimtumas visuomenei naudinga veikla užima svarbią vietą. Ankstyvuju socializacijos periodu ši veikla pasireiškia kaip mokymasis. Kadangi iki tam tikro amžiaus mokymasis yra privalomas, jis gali būti laikomas savotiška darbo veikla. Tuo tarpu darbingo amžiaus sulaukęs žmogus turi teisę užsiimti aktyvia profesine veikla.

Darbingo amžiaus riba nustatoma atsižvelgiant į žmogaus fizinę, psichologinę ir socialinę brandą bei pajėgumą dirbti tam tikrą darbą. Visuotinai pripažįstama, jog vaikai turi būti saugomi nuo ekonominio išnaudojimo ir nuo bet kokio darbo, kuris gali būti pavojingas jų sveikatai arba trukdyti mokytis, gali kenkti jų sveikatai ir vystytis fiziškai, protiškai, dvasiškai, doroviškai bei socialiai (Vaiko teisių konvencijos 32 straipsnis). Tarptautinė darbo organizacija yra nustačiusi, kad minimalus amžius, nuo kurio nepilnamečiui gali būti leidžiama dirbti, neturi būti mažesnis negu pradinės mokyklos baigimo amžius ir visais atvejais neturi būti mažesnis negu 15 metų (Konvencijos „Dėl minimalaus įdarbinimo amžiaus“ 2 straipsnis). Taigi pirmiausia turi būti nekludoma vaikui įgyti bent jau minimalų išsilavinimą, o kita vertus, 15 metų asmuo laikomas pakankamai subrendusiu prisiimti ir suprasti pareigas bei atsakomybę, kylančią iš darbo teisinių santykių. Tuo pat metu Tarptautinė darbo organizacija pabrėžia, jog tais atvejais, kai darbas pagal savo pobūdį arba aplinkybes gali kelti pavojų jaunuolių sveikatai, saugumui ar moralei, įdarbinimo amžius turi būti ne mažesnis kaip 18 metų (Konvencijos „Dėl minimalaus įdarbinimo amžiaus“ 3 straipsnis).

Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintos teisinės nuostatos atitinka anksčiau minėtus tarptautinius reikalavimus. Pagal Lietuvos Respublikos darbo kodekso 13 straipsnio 2 dalį visiškas darbinis teisnumas ir galėjimas savo veiksmais įgyti darbo teises bei sukurti darbo pareigas atsiranda asmeniui nuo 16 metų. Taip pat įstatymas nustato darbų rūšis, kai gali būti įdarbinami ne jaunesni kaip 18 metų asmenys. Taigi Lietuvoje numatyta šiek tiek aukštesnė minimali įdarbinimo riba nei minėtoje Tarptautinės darbo organizacijos konvencijoje. Šiuo atveju skiriamasis kriterijus yra konkretesnis – ne fizinės ir protinės brandos lygis (jis yra sunkiau pamatuojamas ir, manytina, panašus tiek 15, tiek 16 metų amžiaus asmenų), o konstitucinė nuostata, jog asmenims iki 16 metų mokslas yra privalomas.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnio 1 dalies formuluotę galima komentuoti ir kaip teisę į mokslą, ir kaip pareigą mokytis iki nustatyto amžiaus. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas numato, jog sąlygas vaikui įgyti privalomą išsimokslinimą arba galimybes mokytis turi sudaryti tėvai ar kiti teisėti vaiko atstovai. Jiems suteikta teisė parinkti švietimo įstaigą, mokymosi formą bei metodus pagal vaiko protines ir fizines galias, įsitikinimus bei gabumus. Vadovaujantis tarptautiniais reikalavimais teisė į mokslą, kaip vienas iš sėkmingos integracijos į visuomenės gyvenimą būdų, turi

būti garantuojama ir vaikams su negalia (Vaiko teisių konvencijos 23 straipsnis). Asmeniui, sulaukusiam 16 metų, pareiga mokytis išnyksta ir lieka tik teisė, kurią jis gali pasinaudoti arba ne. Jeigu paauglys nebenori arba nesugeba tęsti mokslo, jis, kaip numato įstatymai, gali dirbti.

Taigi nustatinėjant nesimokančių asmenų skaičių pagrindinis kriterijus turėtų būti privalomo mokymosi amžius arba kai kuriose valstybėse nustatytas privalomo mokymosi laikotarpis, pavyzdžiui, Austrijoje, Čekijoje, Danijoje, Slovėnijoje, Suomijoje privalomo mokymosi mokykloje trukmė yra 9 metai⁵. Tačiau daugumoje Europos valstybių, kaip ir Lietuvoje, nustatytas privalomo mokymosi amžius (pvz., Vokietijoje, Vengrijoje, Belgijoje visi privalo mokytis iki 18 metų, Prancūzijoje, Olandijoje, Ispanijoje, Airijoje, Bulgarijoje ši amžiaus riba, kaip ir mūsų, yra 16 metų, o štai Liuksemburge privalomas mokymasis trunka iki 15 metų, Portugalijoje – iki 14 metų⁶).

Lietuvos švietimo sistemoje nesimokančių nepilnamečių apskaita yra vykdoma vadovaujantis amžiaus kriterijumi. Pagal 1997 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą mokyklinio amžiaus vaikų iki 16 metų apskaitos tvarką nelankančiais mokyklos vaikais pripažįstami mokiniai, išbraukti iš moksleivių sąrašų, ir tie, kurie, mokyklos turimais duomenimis, turėtų ją lankyti, bet nelanko. Į minėtą apskaitą patenka tik 7–16 metų, t. y. privalomo mokyklinio amžiaus, vaikai.

Panašiais kriterijais tikslinga vadovautis ir nustatinėjant nesimokančius asmenis, kurie kaltinami (įtariamai) nusikalstamų veikų padarymu. Tik esant bendriems požymiams būtų įmanoma lyginti ir tirti, kokia bendro ir nusikaltusių nepilnamečių skaičiaus dalis yra nesimokantieji. Suprantama, kalbant apie nesimokančiuosius, žemutinė į apskaitą patenkančiųjų amžiaus riba turi būti aukštesnė. Viskas priklauso nuo to, kokia nustatyta žemiausia amžiaus riba, nuo kurios asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Skirtingose valstybėse baudžiamosios atsakomybės amžius reglamentuojamas skirtingai: nuo 7 metų Airijoje, nuo 12 metų Nyderlanduose, nuo 13 metų Graikijoje arba nuo 14 metų Rumunijoje⁷. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 13 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiami asmenys, kuriems nusikaltimo arba baudžiamojo nusižengimo padarymo metu buvo 16 metų. To paties straipsnio 2 dalyje išvardytos nusikalstamos veikos, už kurių padarymą atsako asmenys, sulaukę 14 metų amžiaus. Todėl vedant statistinę apskaitą nesimokančiais asmenimis, kaltinamais (įtariamais) nusikalstamų veikų padarymu, faktiškai reikia laikyti 14–15 metų nepilnamečius, išbrauktus iš moksleivių sąrašų, ir tuos, kurie, mokyklų turimais duomenimis, turėtų jas lankyti, bet nelanko.

Tačiau kriminologus domina ne tik vaikai, kurie nelanko mokyklos, nes jų nėra sąrašuose, bet ir tie, kurie oficialiai įtraukti į besimokančiųjų sąrašus, nors vengia mokytis ir dažnai išsisomis savaitėmis arba mėnesiais be pateisinamų priežasčių praleidinėja pamokas (daugiau kaip 50 proc. visų pamokų). Tai dažniausiai yra nurodoma kaip viena svarbiausių sąlygų, dėl ko moksleiviai apskritai ir yra šalinami iš mokyklos.

5 Migracijos informacijos centras [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-22]. <<http://infocentras.iom.lt/lt/informacija-isvykstantiems/>>.

6 *Ibid.*

7 Drakšienė, A.; Drakšas, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 48.

Panagrinėjus priežastis, dėl kurių vaikai nesimoko arba nuolat praleidinėja pamokas, paaiškėtų, jog jos yra panašaus pobūdžio: dėl socialinių-ekonominių veiksnių šeimoje ir dėl sunkumų bei konfliktų, su kuriais susiduriama mokykloje⁸.

Panašaus pobūdžio yra ir nesimokymo bei dažno pamokų praleidinėjimo padariniai. Mokymasis yra būtina asmens socializacijos sąlyga. Mokykloje įgytos žinios, gebėjimai ir kartu su jais susiformavę protiniai veiksmai bei operavimas jais mąstant skatina vaiko vystymąsi. Tuo tarpu mokyklos nelankymas arba nereguliarus pamokų lankymas stabdo intelektualinį ir riboja psichologinį žmogaus vystymąsi. Tokie asmenys dažniausiai yra menko išsimokslinimo. Todėl mažėja tikimybė, kad ateityje jie sugebės įgyti aukštesnę kvalifikaciją arba paklausią profesiją. Kaip rodo statistikos duomenys, 2007 m. atlikus gyventojų užimtumo tyrimą nustatyta, kad vos apie 20 proc. bedarbių turėjo aukštąjį, aukštesnįjį arba specialųjį vidurinį išsimokslinimą. Tas pats tyrimas rodo, jog tokį išsilavinimą turėjo net 35 proc. bedro skaičiaus gyventojų⁹. Nepakankamas išsimokslinimas ir žema kvalifikacija yra vienas iš veiksnių ateityje net ir stabilios ekonominės situacijos metu papildyti bedarbių gretas. Be to, formuojantis asmenybei labai svarbu, kad vaikas domėtųsi kolektyvu, jo gyvenimu, įvairia kolektyvine veikla. Tokioje veikloje užsimezga ir stiprėja glaudūs vienmečių ryšiai, formuojasi vaiko polinkis bendrauti. Tuo tarpu nelankydamas mokyklos vaikas negali patekti į kolektyvinę bendraamžių aplinką, o nereguliariai lankydamas pamokas negali pritapti mokyklinio kolektyvo aplinkoje. Todėl santykiniai su bendraamžiais neužsimezga ir bendravimas nesiplėtoja. Kadangi kolektyvinių ryšio poreikis nėra patenkinamas tokiu būdu, didėja rizika, jog mokyklos nelankantys arba retai ją lankantys ir ten nepritampantys vaikai įsilies į kitas neformalias grupes, taip pat ir į pasižyminčias įvairiu delinkventiniu elgesiu. Tokie nuo mokslo atitrūkę nepilnamečiai labiau linkę pažeidinėti moralines ir teises elgesio normas, girtauti, vartoti narkotikus. Jie lengviau pasiduoda ir neigiamai aplinkinių įtakai.

Visi čia aptarti socializacijos bruožai ypač reikšmingi į nusikalstamą elgesį linkusios asmenybės formavimosi procese. Todėl atliekant kriminologinius tyrimus, autorės nuomone, tikslinga pasitelkti daugiau požymių apimančią nesimokančio asmens sampratą, nei ji yra pateikiama anksčiau minėtame 1997 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime. Atsižvelgdama į tai, jog faktinio nesimokymo mokykloje ir reguliaraus pamokų praleidinėjimo priežastys bei pasekmės pagal savo pobūdį yra labai panašios, autorė siūlo nesimokančiu asmeniu laikyti privalomo mokymosi amžiaus (14–15 metų) nepilnamečių, dažnai (daugiau kaip 50 proc. visų pamokų) nelankančių mokyklos dėl nepateisinamų priežasčių (pvz., dėl tingėjimo ir kt.) arba išbrauktą iš mokyklos sąrašų, arba mokyklos turimais duomenimis, turintį ją lankyti, bet to nedarantį.

8 Plačiau žr.: Socialinė integracija ir žmogaus socialinė raida permainų laikotarpiu Lietuvoje. Mokyklos nelankymo ir blogo lankomumo tendencijos ir priežastys [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-25]. <<http://www.spg.lt/get.php?f.254>>; Barkauskaitė, M.; Rodzevičiūtė, E. Nenoro mokytis priežastys mokinių ir mokytojų požiūriu. *Pedagogika*. 2004, 73: 91–93.

9 Užimtumas ir darbo rinka (SD tyrimo duomenimis). *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-25]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1814>>.

2. Teisinė ekonominė bedarbio samprata

Pateikiant nedarbančio asmens kriminologinę sampratą pirmiausia būtina remtis bendra valstybės teisinėje sistemoje suformuluota bedarbio sąvoka.

Norminiuose teisės aktuose, reguliuojančiuose teisinius darbo rinkos santykius, vartojama bedarbio sąvoka iš esmės atitinka ekonomikos moksle vartojamą bedarbio sąvoką. Ji glaudžiai susijusi su darbo jėgos samprata. Ekonominiu požiūriu darbo jėga laikomi visi darbingo amžiaus asmenys, kurie dirba arba ieško darbo. Atitinkamai bedarbiu laikomas žmogus, kuris būdamas darbingo amžiaus, mokėdamas ir norėdamas dirbti neturi mokamo darbo dėl ne nuo jo priklausančių aplinkybių. Šiuo atveju akcentuojamos objektyvios, o ne subjektyvios priežastys, dėl kurių asmuo nedirba.

Nagrinėjant teisinę bedarbio sampratą taip pat galima pastebėti, jog įstatymų leidėjas orientuojasi į asmenis, kurie ekonominiu požiūriu laikomi darbo jėga. Tiems, kurie valstybės pripažįstami bedarbiais, suteikiama tam tikrų socialinių garantijų, gali būti mokama nedarbo pašalpa.

Kiekvienos valstybės įstatymai labai aiškiai apibrėžia, kas yra bedarbis, reglamentuoja jo teises ir pareigas.

Lietuvos Respublikos darbo kodekso 91 straipsnis ir Nedarbo socialinio draudimo įstatymo 3 straipsnis pateikia vieną apibrėžimą: „bedarbis – nedirbantis darbingo amžiaus darbingas asmuo, nesimokantis pagal dieninę mokymo formą, įstatymų nustatyta tvarka įsiregistravęs teritorinėje darbo biržoje kaip ieškantis darbo ir pasirengęs dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse“.

Ir šiame apibrėžime, ir panagrinėjus kitų valstybių, pavyzdžiui, Vokietijos, Rusijos, teisinį šių sričių reglamentavimą, atkreiptinas dėmesys į vyraujančią požymį – oficialią asmens, kaip bedarbio, registraciją valstybinėje įdarbinimo agentūroje. Dažniausiai oficialus nedarbo lygis šalyje taip pat yra skaičiuojamas pagal tokiu būdu užsiregistravusių nedirbančių asmenų skaičių.

Tačiau suprantama, jog ne visi nedirbantieji registruojasi Darbo biržoje arba panašiose įdarbinimo agentūrose kitose valstybėse, todėl ne visi jie atitinka minėtąjį požymį. Oficialus bedarbio statusas, suteikdamas tam tikras teises ir garantijas, užsiregistravusiems numato ir reikalavimus bei griežtus įpareigojimus. Todėl ne kiekvienas darbo ieškantis asmuo nori save varžyti papildomais įsipareigojimais, ypač jeigu jis neturi galimybių gauti nedarbo pašalpos. Taigi ne visi yra suinteresuoti kreiptis į valstybinę įdarbinimo agentūrą.

Siekiant nustatyti tikslesnį nedarbo lygį valstybėse atliekami sociologiniai namų ūkio tyrimai. Lietuvoje kiekvieną ketvirtį pagal Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus patvirtintą anketą atliekamas gyventojų užimtumo tyrimas. Šiuo atveju registracija darbo biržoje nėra privalomas reikalavimas, jog asmuo būtų laikomas bedarbiu. Minėtame tyrime „bedarbiai – nedirbantys 15–74 m. amžiaus asmenys, kurie aktyviai ieško darbo ir per apibrėžtą laikotarpį (dvi savaitės) gali pradėti dirbti (per paskutines keturias savaites kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, gimines, žiniasklaidą, laikė įdarbinimo testus ar dalyvavo įdarbinimo pokalbiuose, ieškojo patalpų, įrengimų savo verslui, bandė gauti

verslo liudijimą, licenciją, kreditą). Bedarbiams taip pat priskiriami: 1) asmenys, kurie laikinai dėl techninių ar ekonominių priežasčių nedirbo savo darbo vietoje ir neturėjo formalaus ryšio su darbovieta, ieškojo kito darbo; 2) priverstinių atostogų išėję sandomieji darbuotojai, negaunantys pakankamo (≥ 50 proc.) darbo užmokesčio ir tyrimo metu ieškantys darbo ir galintys dirbti. Priverstinėmis atostogomis laikomos darbdavio inicijuotos nemokamos atostogos; 3) mokiniai, studentai, namų šeimininkės(-ai) ir kiti asmenys, ieškantys darbo ir pasirenkę artimiausiu metu (per dvi savaites) pradėti dirbti, bet tiriamuoju laikotarpiu buvę ekonomiškai neaktyvūs.¹⁰

Palyginus teisės aktuose ir atliekant sociologinius namų ūkių tyrimus vartojamas bedarbio sąvokas, pasakytina, jog pagrindinis bendras bedarbiui būdingas požymis yra noras ir pastangos susirasti darbą. Tik pirmuoju atveju tai patvirtina registracijos darbo biržoje faktas, o antruoju atveju tai gali būti bet kokie kiti mokamo darbo paieškos būdai.

Dar vienas bendras kriterijus yra asmens gebėjimas ir galėjimas dirbti. Tai susiję su jo amžiumi ir darbingumo lygiu.

Bedarbio statusas yra ribojamas amžiaus cenzo. Amžius rodo ekonominio aktyvumo periodą žmogaus gyvenime, kai jo jėgos ir energija turėtų būti nukreiptos į darbo veiklą. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymus bedarbiais gali būti darbingo amžiaus asmenys, o pagal minėtą gyventojų namų ūkių tyrimų anketą, tokiais pripažinti 15–74 m. amžiaus asmenys. Abiem atvejais yra nustatyta žemutinė ir viršutinė amžiaus riba, siejama su privalomo mokymosi ir senatvės pensijos amžiumi. Kaip jau minėta, pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją, mokslas yra privalomas asmenims iki 16 metų amžiaus. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21 straipsnis nustato senatvės pensijos amžių: moterims – 60 metų, vyrams – 62 metai ir 6 mėnesiai. Taigi darbo biržoje bedarbiais gali būti registruojami vyrai nuo 16 iki 62 su puse metų amžiaus ir moterys nuo 16 iki 60 metų amžiaus. Namų ūkių užimtumo tyrimo anketoje bedarbio amžiaus ribos yra vienodos ir vyrams, ir moterims.

Tačiau asmens darbingumas yra susijęs ne tik su amžiumi, bet ir su sveikatos būkle. Lietuvoje nedarbingais laikomi asmenys, kuriems Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnyba prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos yra nustatiusi nuo 0 iki 25 proc. darbingumo lygį. Jis nustatomas remiantis asmenį gydančių gydytojų, profesinės reabilitacijos ir kitų specialistų pateiktais duomenimis. Nedarbingiems asmenims įstatymuose numatyta tvarka nustatomas neįgalumo lygis ir jie įgyja teisę į tam tikras socialines garantijas.

Bet kuris darbingo amžiaus darbingas asmuo, norintis užsiregistruoti darbo biržoje kaip bedarbis, būtinai turi atitikti neužimtumo reikalavimą. Neužimtais gyventojais pripažinti visi, kurie nėra užimti bent viena iš šių veiklos formų: 1) dirba pagal darbo sutartį (neterminuotą, terminuotą, laikinąją, sezoninę ir kt. rūšies, išskyrus viešuosius darbus); 2) turi įsteigę individualią įmonę; 3) dirba pagal autorinę sutartį; 4) išrinkti (paskirti) į renkamas (skiriamas) mokamas pareigas; 5) dirba pagal verslo liudijimą; 6)

10 Gyventojų užimtumo tyrimo aprašymas ir apibrėžimai. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1308>>.

yra įregistravę ūkininko ūkį; 7) turi įsteigę įmonę arba yra įmonės dalininkai (išskyrus visuomenines organizacijas), turintys su ta įmone turtinių teisių. Savotiška užimtumo forma, kuri laikinai iš dalies apriboja asmens galimybę užsiimti darbo veikla, yra laikoma: 1) mokymasis bendrojo lavinimo mokykloje, profesinėje mokykloje, kolegijoje arba universitete pagal dieninę mokymo programą; 2) karinės tarnybos atlikimas; 3) laisvės atėmimo, arešto ir kitų bausmių atlikimas; 4) laikinas nedarbingumas dėl ligos, atostogų, kvalifikacijos kėlimo, streiko ir kita. Žinoma, paskutiniai keturi atvejai nėra tiesiogiai susiję su tam tikros darbo veiklos vykdymu, tačiau minėtomis aplinkybėmis asmenys objektyviai ne visuomet gali dirbti, be to, valstybė jiems teikia tam tikras socialines garantijas.

Taigi teisine prasme, kaip ir ekonominiu požiūriu, bedarbiais yra pripažįstami ir valstybės remiami asmenys, kurių neužimtumas darbu daugiausia nulemtas ne nuo jų priklausančių aplinkybių. Tai yra šie žmonės nesistengia išsaugoti susiklosčiusios padėties, nėra pasyvūs ir abejingi savo situacijai. Socialinės apsaugos sistema orientuota padėti tiems nedirbantiems piliečiams, kurie imasi priemonių ir ieško būdų įsitvirtinti darbo rinkoje kaip tinkama darbo jėga.

3. Kriminologinė nedirbančio asmens samprata

Atsižvelgiant į praktiką ir tiriamųjų asmenų kontingentą kriminologijos mokslui aptartoji teisinė bedarbio sąvoka nėra pakankama. Šiuo atveju, nagrinėjant darbo veikla neužimtų asmenų nusikalstamą elgesį, vietoj bedarbio sąvokos tikslingiau vartoti „nedirbančio asmens“ terminą. Šiuo požiūriu bedarbio samprata labiau atspindi ekonominius kriterijus, o nedirbančio asmens samprata – ir psichologinius asmens bruožus, kurie kartu su įvairiais socialiniais veiksniais daro lemiamą poveikį žmogaus elgesiui.

Ekonominiu aspektu nedarbo pasekmės, jų ryšį su nusikalstamu elgesiu ir visuomenės nuostolius galima vertinti siaurąja ir plačiąja prasme. Pirmuoju atveju – tai mikroekonominiai, antruoju – makroekonominiai nuostoliai.

Mikroekonominius nedarbo nuostolius tiesiogiai patiria žmogus, praradęs darbą. Pirmiausia jis netenka visų arba dalies savo pajamų, medicinos draudimo ir kitų socialinių garantijų. Išsivysčiusiose šalyse stengiamasi šiuos praradimus bent kiek kompensuoti mokant nedarbo pašalpas, tačiau tokios išmokos niekada neprilygsta pajamoms, kurias žmogus galėtų gauti dirbdamas. Lietuvoje nedarbo socialinio draudimo išmoka skiriama asmenims, turintiems ne mažesnę kaip aštuoniolikos mėnesių nedarbo draudimo stažą per paskutinius trejetą metų. Išmoka apskaičiuojama kaip pastovios ir kintamos dalių suma. Pastovią dalį sudaro valstybės remiamų pajamų dydis (nuo 2008 m. rugpjūčio 1 d. – 350 litų), o kintama dalis priklauso nuo bedarbio darbo užmokesčio dydžio per paskutinius trejus metus. Išmoka mokama nuo 6 iki 9 mėnesių¹¹. Vidutinis nedarbo socialinio draudimo išmokos dydis per mėnesį 2008 m. paskutinį ketvirtį buvo

11 Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-26.

673 litai¹². Taigi akivaizdu, kad nedarbo pašalpa toli gražu negali kompensuoti prarastų žmogaus pajamų.

Makroekonominis nuostolius patiria visa šalies ekonomika. Šiuo atveju nedarbas gali būti traktuojamas kaip viena svarbiausių neefektyvaus darbo jėgos ir kitų gamybos išteklių panaudojimo priežasčių. Kai bendras nedarbo lygis itin aukštas, šalyje nepagamintas potencialus nacionalinis produktas, t. y. jeigu ekonomika nepajėgia patenkinti visų norinčiųjų ir galinčiųjų dirbti interesų, nepasiekiamą potenciali prekių ir paslaugų gamyba. Vadinasi, nedarbas trukdo vystytis šalies ekonomikai.

Minėtos ekonominės nedarbo pasekmės sudaro palankesnes sąlygas ir nusikalstamo elgesio raiškai. Pragyvenimui būtinų pajamų sumažėjimas arba praradimas didina riziką jų gauti neteisėtais būdais. Savanaudiški, turtinio pobūdžio nusikaltimai (vagystės, plėšimai) vyrauja nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo struktūroje. Vagystės sudaro apie pusę visų šio nusikaltėlių kontingento padaromų nusikalstamų veikų¹³. Ieškant uždarbio taip pat didėja rizika įsitraukti į organizuotą, kriminalinių grupuočių kontroliuojamą veiklą (prostitucijos, pornografijos, narkotikų verslą ir kt.). Pastarojo dešimtmečio plėšimų, net nužudymų pavyzdžiai šalyje rodo, kad neturėdami pakankamai pajamų savo poreikiams patenkinti žmonės ryžtasi patiems baisiausiems poelgiams.

Tačiau ekonominiai sunkumai nėra vienintelė sąlyga, lemianti nusikalstamą elgesį. Nedarbas sukelia tam tikras psichologines pasekmes, kurios taip pat tampa fonu daugeliui nepageidaujamo elgesio formų. Kaip pastebi psichologai, ilgesnį laiką nedirbantiems žmonėms būdingi: depresiniai sutrikimai, nepasitenkinimas gyvenimu, ryžto stoka, beviltiškumo, bejėgiškumo jausmas, sumažėjusi savigarba, abejingumas, besivystantis į apatiją, žemas aktyvumo lygis, socialinė izoliacija. Pasaulyje yra atliekami tyrimai, atskleidžiantys bedarbio psichologinės būklės pokyčius ilgėjant nedarbo laikui. 1930 m. M. Jahoda skyrė šešias bedarbio psichologijos fazes: 1) antipatijos nedarbui fazė; 2) šokas praradus darbą (tapus bedarbiu); 3) poilsio fazė (1–2 mėnuo); 4) latentinė fazė (3–6 mėnuo); 5) pesimistinė reakcija (7–12 mėnuo); 6) visiško prisitaikymo fazė (po vienerių metų)¹⁴. Panašias keturias stresinės būsenos tapus bedarbiu vystymosi fazes nurodo psichologas L. Pelcmanas (1992). Pirmą fazę – netikrumo ir šoko būseną. Tai – didelė įtampa, kurios metu baimė ir emocijos didina kitų nemalonumų, pavyzdžiui, ligų, nelaimingų atsitikimų ir pan. riziką. Antrą fazę – subjektyvų palengvėjimą ir prisitaikymą prie situacijos. Ši fazė netekus darbo trunka 3–4 mėnesius. Jau pirmomis savaitėmis be darbo daugelis žmonių pradeda jausti palengvėjimą ir net džiaugsmą dėl atsiradusio laisvo laiko. Jaučiamas pasitenkinimas gyvenimu. Kartais gerėja sveikatos būklė. Prasideda aktyvios naujos darbo vietos paieškos. Trečią fazę – būklės pablogėji-

12 Minimalūs išmokų dydžiai (2009 m. vasaris). Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. <http://www.aktualijos.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=2517>.

13 Kuolaitė, A. Nusikaltimus padariusių nedarbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92): 78.

14 Egger-Subotitsch, A.; Fritsch, C.; Jelenko, M.; Steiner, K. *Praxishandbuch. Betriebliche und arbeitsmarktintegrative Gesundheitsförderung* [interaktyvus]. Wien: Verlegt bei Communicatio – Kommunikations- und PublikationsgmbH, 1997 [žiūrėta 2008-10-30]. <[http://www.arbeitundalter.at/ attachments/110_AMS-Praxishandbuch-Gesundheit-Aeltere-2007.pdf](http://www.arbeitundalter.at/attachments/110_AMS-Praxishandbuch-Gesundheit-Aeltere-2007.pdf)>.

mas. Paprastai ji prasideda praėjus 6 mėnesiams po darbo netekimo. Atsiranda neigiami pokyčiai, susiję su žmogaus sveikata, psichika, socialine padėtimi. Pastebimas aktyvaus elgesio stygius, nyksta gyvenimo įpročiai, interesai, tikslai. Senka jėgos pasipriešinti įvairiems nemalonumams. Ypač ryškūs neigiami pokyčiai būdingi ilgalaikio nedarbo atvejais. Žmogui išsivysto netikrumo jausmas, susijęs su žlungančiomis viltimis rasti darbą. Tai apskritai gali paskatinti nutraukti darbo paieškas. Ketvirta fazė – bejėgiškumas ir susitaikymas su susiklosčiusia padėtimi. Ši sunki psichologinė būseną pastebima net ir tais atvejais, kai žmogus nejaučia materialinių sunkumų arba yra patenkintas nedarbo pašalpos dydžiu. Apatijos būklė stiprėja kas mėnesį. Visos viltys žlunga, jeigu ieškant darbo nelydi bent minimali sėkmė. Žmogus nebededa pastangų, kad padėtis pasikeistų, ir pripranta prie neveiklumo būsenos. Kartais tiesiog pradeda bijoti susirasti darbą¹⁵. Pereinant iš vienos fazės į kitą didėja rizika, jog didėjantis nepasitenkinimas bus pradėtas slopinti alkoholiu, narkotinėmis arba kitomis svaigiosiomis medžiagomis, savirealizacijai bus pasirinkti kitokie – neteisėti – būdai. Negana to, naudinga veikla neužimti asmenys jaučiasi nepatenkinantys visuomenėje nusistovėjusių lūkesčių, socialiai atstumti. Tai juos morališkai atpalaiduoja ir leidžia pasijausti laisviems nuo įsipareigojimų, keliamų tos pačios visuomenės.

Taigi akivaizdu, jog kriminologus domina ir ekonominė, ir psichologinė nedarbo pusė. Ypač atvejai, kai žmogus pasiekia abejingumo ir visiško susitaikymo su padėtimi stadiją. Tuomet darbo paieškos nebevyksta arba vyksta nenoriai, vangiai. Ekonominiu požiūriu tokie asmenys nebepriskirtini prie darbo jėgos ir nebėra laikomi bedarbiais. Kriminologai, priešingai, savo tyrimuose prie bedarbių turi priskirti visus darbo veikla neužimtus asmenis, neatsižvelgiant į tai, ar jie kaip nors ieško darbo, ar ne, ar jie apskritai nori dirbti, ar tingi, ar jau yra psichologiškai nepajėgūs to daryti.

Įvairūs psichologų (Caspi, Moffit ir kt.¹⁶) ir kriminologų (Greenberg, Schumann ir kt.¹⁷) tyrimai rodo, jog nusikalstamo elgesio prielaidos susiformuoja dar vaikystėje, neprasidėjus profesinio gyvenimo etapui. Tačiau tam tikri požymiai (pašalinimas iš mokyklos, antramečiavimas ir kt.) leidžia numatyti, kad ateityje tie žmonės dažniau taps bedarbiais ir nesugebės išlaikyti pastovesnio darbo. Iš dalies tai susiję su aplinkybe, kad nedarbas dažnai yra socialiai nepriimtino elgesio, t. y. antisocialaus gyvenimo stiliaus, padarinys. Todėl visuomenėje visuomet yra dalis žmonių, kuriems nedarbas – normalus gyvenimo būdas. Ir būtent tokie asmenys, nesantys bedarbiai ekonomine teisine prasme, ypač turėtų dominti kriminologijos mokslą.

Žinoma, šiuo atveju taip pat būtina atsižvelgti ir įvertinti nedirbančių asmenų ekonominį aktyvumą. Kriminologai prie nedirbančiųjų taip pat turėtų priskirti tik darbingo amžiaus darbingus atitinkamų (anksčiau minėtų) formų veikla neužimtus asmenis.

15 Пельцман, Л. Стрессовые состояния у людей потерявших работу [Pelman, L. Stresful Situation of people who Have Lost their Jobs]. *Психологический журнал* [interaktyvus]. Москва, 1992, Т. 13. No 1 [žiūrėta 2008-10-30]. <<http://www.aquarun.ru/psih/extrem/extrem11.html>>.

16 Žukauskienė, R. *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 286–287.

17 Plačiau žr.: Schumann, K. F. Ausbildung, Arbeit und kriminalisierbares Verhalten. *Kritische Kriminologie und Soziale Arbeit Impulse für professionelles Selbstverständnis und kritische-reflexive Handlungskompetenz*. Juventa Verlag Weinheim und München, 2002, s. 147–168.

Tačiau kriminologine prasme, autorės nuomone, nedirbančiais asmenimis turėtų būti pripažįstami tik tie asmenys, kurie apskritai niekur nesimoko. Šiuo atveju, skirtingai nei vadovaujantis teisine samprata, nėra svarbu, ar mokymosi forma yra dieninė, vakarinė ar neakivaizdinė.

Istatymas bedarbio sąvoką sieja su ekonominiais kriterijais, nes valstybė šių žmonių atžvilgiu prisiima finansinių išsipareigojimų. Besimokantieji dienine forma ir taip turi tam tikrų socialinių garantijų (pvz., sveikatos draudimą), jie yra užimti didžiąją įprasto darbo laiko dalį, todėl nėra laikomi tikraja darbo jėga. Tuo tarpu pasirinkę vakarinę arba neakivaizdinę studijų formą jokių socialinės apsaugos garantijų iš valstybės nebegaus, o pasirinktas mokymosi būdas rodo, kad šie asmenys įprastu darbo laiku nori dalyvauti darbo rinkoje. Todėl vakarinių ir neakivaizdinių skyrių studentai yra laikomi darbo jėga ir darbo biržoje gali būti registruojami kaip bedarbiai.

Kriminologiniu požiūriu darbas arba mokymasis bet kokia forma bet kurioje švietimo įstaigoje turėtų būti vertinamas ne tik kaip ekonominė, bet ir kaip tam tikra psichologinės pusiausvyros charakteristika. Besimokantis žmogus, lygiai taip, kaip dirbantis, yra užimtas visuomenei naudinga veikla. Tai rodo jo pozityvų nusiteikimą aplinkos, profesinės perspektyvos atžvilgiu. Asmuo, pasirinkęs mokymąsi bet kuria įmanoma forma, rodo visuomenei, kad jis nori ir stengiasi įgyti tinkamą išsimokslinimą, kuris taps jo tolesnės profesinės veiklos pagrindu. Galima daryti prielaidą, jog yra mažesnė rizika, kad kurį laiką nedirbantys, tačiau aktyviai darbo veiklai ateityje besiruošiantys žmonės rinksis nusikalstamą elgesį kaip tam tikrą pajamų šaltinį. Tai, jog asmuo savo noru renkasi atsakomybės ir pastangų reikalaujančius veiklos būdus, tokius kaip mokymasis, didina tikimybę, kad jis sugebės laikytis ir kitų visuomenės elgesio taisyklių. Todėl kriminologiniu požiūriu bet kur bet kokia forma besimokantis žmogus turėtų būti laikomas užimtu asmeniu ir neprilyginamas bedarbiui.

Atitinkamai kriminologiniu aspektu, autorės nuomone, nedirbančiuoju turėtų būti pripažįstamas darbingo amžiaus darbingas joksioje mokymosi įstaigoje nesimokantis asmuo, neužsiimantis teisėta darbo veikla už darbo užmokestį ir neturintis kito legalaus pragyvenimo šaltinio.

4. Nesimokančių ir nedirbančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu, statistinės registracijos trūkumai

Šiame straipsnyje formuluojamas nesimokančio asmens ir nedirbančio asmens sąvokas, atskleidžiančias kriminologiniu požiūriu reikšmingus neužimtų asmenų, darančių nusikaltimus, požymius, autorės nuomone, tikslinga būtų vartoti nusikalstamų veikų registravimo praktikoje. Mat šiuo metu galiojančioje Vidaus reikalų ministro įsakymu patvirtintoje Instrukcijoje tokių sąvokų paaiškinimai nepateikiami. Todėl asmenys, atsakingi už duomenų fiksavimą statistinėse kortelėse, gali gana laisvai interpretuoti vieno arba kito termino reikšmę. Dėl šios priežasties registravimo praktikoje galima pastebėti tam tikrų trūkumų ir netikslumų.

Pirmiausia nėra aišku, ką statistines korteles pildantys asmenys laiko nesimokančiais įtariamaisiais (kaltinamaisiais). Vedant statistinę apskaitą, autorės siūlymu, tikslingiausia būtų prie tokių priskirti 14–15 metų nepilnamečius, išbrauktus iš moksleivių sąrašų, ir tuos, kurie pagal amžių privalo lankyti mokyklą, bet jos nelanko, nes nė vienoje mokymo įstaigoje nėra įtraukti į moksleivių sąrašus (mokinių sąrašuose esančius, tačiau sistemingai mokyklos nelankančius nepilnamečius priskirti prie nesimokančiųjų kategorijos tikslingiau būtų tik empirinių tyrimų metu). Toks apibrėžimas tinkamiausias dėl dviejų priežasčių. Viena vertus, teisiškai būtų netikslu nesimokančiais vadinti tuos, kurie mokytis nebeprivalo. Kaip jau minėta, asmuo, nenorinti to daryti, nuo 16 metų turi teisę dirbti. Kita vertus, ši sąvoka iš esmės atitinka praktiką, ką mes laikome nesimokančiais vaikais švietimo sistemoje, kurių skaičiaus mažinimas yra aktuali socialinė problema.

Tačiau statistikos duomenys rodo, jog fiksuojant kriminologinę informaciją, nesimokančiaisiais dažniausiai yra laikomi apskritai visi nepilnamečiai, neatsižvelgiant į jų amžių, įtariamai (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu, kurie nusikalstamo elgesio metu oficialiai nelankė mokyklos. Kaip pavyzdį galima paimti 2005 m. duomenis¹⁸. Tais metais tarp visų užregistruotų nedirbančių ir nesimokančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu, buvo 102 nepilnamečių 14–15 metų amžiaus. Tačiau kaip nesimokantys nepilnamečiai 2005 m. nurodyti 479 asmenys. Vadinas, prie nesimokančiųjų kategorijos priskirti ir vyresnio amžiaus asmenys, kurie pagal įstatymus jau gali nesimokyti, tačiau faktiškai turėtų dirbti. Aptariamais metais užregistruoti 408 nepilnamečiai, įtariamai (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu, nurodyti kaip nedirbantys. Taigi visiškai neaišku, kokiais kriterijais vadovaujantis tos pačios amžiaus grupės (14–17 metų) asmenys laikomi nesimokančiais arba nedirbančiais. Atrodo, jog šiuo metu kiekvienas duomenis fiksuojantis asmuo tokius kriterijus nusistato pats. Net galima būtų daryti prielaidą, jog praktikoje neretai vyrauja nuostata: nepilnametis, neat-sižvelgiant į jo amžių, turi mokytis, o ne dirbti; darbas – suaugusiųjų užsiėmimas.

Dar daugiau pagrįstų klausimų kyla, kai matome, jog 2005 m. tarp visų užregistruotų nedirbančių ir nesimokančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu, net 626 nurodyti kaip nesimokę. Tai yra 147 atvejais buvo manoma, kad ir suaugęs asmuo nebuvo užimtas, nes nesimokė. Toks vertinimas yra visiškai nepriimtinas. Formalioje apskaitoje duomenys apie nesimokančius asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu, turi būti fiksuojami pagal aiškius juridinius kriterijus: mokytis privalo visi iki 16 metų, o nuo šio amžiaus, jeigu asmuo nesimoko, patenka į nedirbančiųjų kategoriją. Todėl jokia veikla neužimti 16 metų ir vyresnio amžiaus asmenys turėtų būti nurodomi kaip nedirbantys.

Kitas dalykas, kuris kelia klausimų nagrinėjant statistinių kortelių pildymo praktiką, yra būtent nedirbančių asmenų, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu,

18 Naudojami 2005 m. duomenys yra gauti iš Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos specialios užklausoje metu 2006 m. Vėliau specialiai dėl tokių duomenų kreiptasi nebuvo, todėl naujasnė informacija nėra žinoma. Vis dėlto pateiktų metų duomenys, autorės nuomone, yra tinkami kaip pavyzdys aptariant nuo 2003 m. susiklosčiusią informacijos apie nusikalstamumą registracijos praktiką.

registravimas. Čia nedarbančiuoju, remiantis straipsnyje autorės išnagrinėta kriminologine samprata, tikslinga laikyti darbingo amžiaus darbingą jokiaje mokymosi įstaigoje nesimokantį asmenį, neužsiimantį teisėta darbo veikla už darbo užmokestį ir neturintį kito legalaus pragyvenimo šaltinio. Vertinant kriminalinį elgesį svarbiausia, kad asmuo tuo metu nebuvo užimtas darbo veikla, registracijos darbo biržoje faktas nėra toks svarbus. Žinoma, pastarasis požymis rodo aktyvesnes pastangas ieškant darbo (nors neretai tai tėra būdas gauti nedarbo draudimo išmoką arba kitas socialines garantijas), tačiau praktiškai neužimto asmens statuso jis nekeičia. Todėl kyla klausimas, kam reikalinga registruojamus nusikalstamų veikų padarymu įtariamus (kaltinamus) darbu neužimtus asmenis skirstyti į bedarbius (registruotus darbo biržoje) ir nedarbančius? Pavyzdžiui, Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos pateikia duomenis, kad 2008 m. buvo užregistruoti 476 bedarbiai (registruoti darbo biržoje) ir 9 432 nedarbantys asmenys, įtariamai (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu¹⁹. Vadinasi, šių dviejų kategorijų asmenys yra registruojami atskirai, todėl vertinant informaciją apie nedarbančių nusikaltėlių skaičių oficialių bedarbių dalis tarp jų nepatenka. Keista situacija suvokiant, jog ir vieni, ir kiti faktiškai yra darbo veikla neužimti asmenys. Todėl, autorės nuomone, visus tokius įtariamuosius (kaltinamuosius) tikslingiausia būtų įvardyti tiesiog kaip nedarbančius asmenis. Tuo tarpu norint pateikti išsamesnę informaciją galima būtų nurodyti, kurie iš jų yra užsiregistravę darbo biržoje. Įvedus tokią tvarką 2008 m. iš viso būtų užregistruoti 9 908 asmenys, kurie darydami nusikalstamą veiką niekur nedarbo, o iš jų 476, t. y. 4,8 proc., darbo biržoje registruoti bedarbiai.

Statistikoje kaip užimtumo forma yra skiriama kategorijos „namų šeimininkė(-as)“ bei „elgetaujantis“ asmuo. Informatikos ir ryšių departamentas pateikia duomenis, kad, pavyzdžiui, 2008 m. tarp užregistruotų nusikalstamų veikų padarymu įtariamų (kaltinamų) asmenų buvo 39 namų šeimininkės(-ai) ir 30 elgetaujančių asmenų²⁰.

Kadangi statistinių kortelių pildymo Instrukcija, kaip anksčiau minėta, nepateikia jokių sąvokų apibrėžimų, nėra aišku, kaip turėtų būti suprantami terminai „namų šeimininkė(-as)“ ir „elgetaujantis“. Faktiškai šių sąvokų turinys nėra atskleidžiamas jokiuose šalies teisės aktuose. Galima tik interpretuoti, kaip bendrinėje kalboje suprantama, kas yra šie asmenys. Elgeta – tai žmogus, neturintis pakankamai pajamų pragyvenimui ir todėl prašantis kitų žmonių paramos, dažniausiai – materialinės. Namų šeimininkė(-as) – žmogus visą savo laiką skiriantis savo šeimai ir namų ruošai. Vis dėlto šie apibrėžimai tėra bendro pobūdžio ir nebūtinai tinkami. Tačiau dabar kiekvienas statistinę informaciją fiksuojantis asmuo gali pasiūlyti savus kriterijus elgetai arba namų šeimininkei(-ui) apibūdinti. Be to, kyla klausimas, ar elgetaujantis asmuo tuo pat metu negali būti ir namų šeimininkė(-as) arba, atvirkščiai, namų šeimininkė(-as) negali kiek nors savo

19 Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje. VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. < [http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|10-->&tt=Duomenys%20apie%20asmenis,%20\[itariamus%20\(kaltinamus\)%20nusikalstamų%20veikų%20padarymu%20Lietuvos%20Respublikoje%20\(Forma_30-SAV\)\]>](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30-SAV|10-->&tt=Duomenys%20apie%20asmenis,%20[itariamus%20(kaltinamus)%20nusikalstamų%20veikų%20padarymu%20Lietuvos%20Respublikoje%20(Forma_30-SAV)]>).

20 *Ibid.*

laiko skirti elgetavimui? Juk ir viena, ir kita rodo ne tik savotišką užimtumą, bet ir gyvenimo būdą. Pavyzdžiui, vargu ar teisinga būtų laikyti elgetomis asmenis, kurie elgetavo tik nusikalstamos veikos padarymo metu. Šiuo atveju būtų svarbu įvertinti, ar tai yra pastovesnė (ilgiau trunkanti) praktika. Taigi „elgetaujančio“ ir „namų šeimininkės(-o)“ bruožai gali būti įvairiai suvokiami, interpretuojami ir diskutuojami.

Kita vertus, namų šeimininkės(-ai) ir elgetaujantys asmenys iš tiesų yra tie patys teisine prasme oficialiai nedirbantys žmonės. Pirmuoju atveju labai dažnai, ypač moterys, kai niekur nesimoko ir nedirba, sakosi esą namų šeimininkės. Tai, žinoma, visiškai neparodo, arba žmogus nedirba savo noru, ar priverstas kažkokių aplinkybių. Tačiau kiekvieną mokymusi ar darbu neužimtą asmenį, besirūpinantį tik šeima ir namų ruoša, galima būtų vadinti namų šeimininke(-u). Antruoju atveju, jeigu žmogus elgetauja, manytina, kad jis neturi pakankamai pajamų pragyvenimui. Galbūt jis gauna kokias nors socialines pašalpas, bet tai nebus asmuo, dirbantis už darbo užmokestį. Vargu ar kas dirbs už tokio dydžio atlyginimą, kad laisvu nuo darbo metu eitų elgetauti. Jeigu nustatomas elgetaujantis įtariamasis (kaltinamasis), sulaukęs pensinio amžiaus, jis turėtų būti priskiriamas prie pensininkų kategorijos. Jeigu tai darbingo amžiaus, tačiau nedarbingas asmuo, jis laikytinas neįgalioju. O visais kitais atvejais elgetaujantis žmogus yra tiesiog nedirbantis asmuo. Taigi netikslinga dabartinės registracijos praktikoje skirti tokias nusikalstamus darančių asmenų kategorijas kaip namų šeimininkės(-ai) arba elgetaujantys asmenys. Be to, per metus jų užregistruojama palyginti labai mažas skaičius, tačiau ir tas nepatenka į bendrą nedirbančių įtariamųjų (kaltinamųjų) skaičių. Praktiniu požiūriu tai vėlgi yra statistinės informacijos trūkumas. Tikslingiausia būtų visas namų šeimininkes(-us), visus elgetas priskirti prie nedirbančių nusikalstamų veikų padarymu įtariamų (kaltinamų) asmenų. Taigi 2008 m. jų būtų buvę užregistruota 9 977 asmenys. O papildomai galima būtų nurodyti tokius požymius kaip elgetavimas, valkatavimas ir kita. Tuomet būtų aišku, kad tam tikra dalis, pavyzdžiui, nedirbančių arba pensininkų įtariamųjų (kaltinamųjų), elgetavo.

Taigi akivaizdu, jog fiksuojant, o vėliau ir vertinant duomenis apie asmenis, kurie darydami nusikalstamą veiką buvo neužimti visuomenei naudingu darbu, yra nemažai painiavos ir netikslumų. Kai kuriuos iš jų, aptartus ir šiame straipsnyje, nėra sudėtinga pašalinti. Pirma, Instrukcijoje reikėtų pateikti sąvokų išaiškinimus – tai leistų suvienodinti registravimo praktiką. Antra, reikėtų išskirti tik tokias darbu ir mokymusi neužimtų asmenų kategorijas, kurios turi reikšmės vertinant jų bendrąjį statusą nusikalstamo elgesio metu: „nedirbantis“, „nesimokantis“, „1–2 gr. neįgalus“, „pensininkas“, „įkaltintas laisvės atėmimo vietoje“, „karys“. Šiuo atveju pagal požymius nė viena grupė nedubliuotų kitos, o registruojamas asmuo galėtų būti priskirtas tik prie vienos kategorijos.

5. Nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo sąvoka

Nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas yra nusikalstamumo rūšis, skiriama pagal nusikalstamas veikas darančių asmenų neužimtumo požymį. Faktiškai

nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas yra bendrojo nusikalstamumo dalis. Tačiau praktikoje, skiriant šį kontingentą nesant aiškesnių kriminologiniu požiūriu reikšmingų nedarbančio ir nesimokančio asmenų kriterijų, minėtoji nusikalstamumo dalis gali būti nepagrįstai mažinama arba išplečiama.

Remiantis šiame straipsnyje nagrinėtomis nesimokančio ir nedarbančio asmens sampratomis galima patikslinti nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo sąvoką, kurią autorė siūlytų vartoti ir praktikams, ir mokslininkams. Tai – visuma nusikalstamų veikų, kurias padarė niekur nesimokantys privalomo mokyklinio amžiaus nepilnamečiai ir darbingo amžiaus darbingi, jokiaje mokymosi įstaigoje nesimokantys asmenys, neužsiimantys teisėta darbo veikla už atlyginimą ir neturintys kitų legalių pragyvenimo šaltinių.

Tyrimo tikslais neužimtų asmenų nusikalstamumas gali būti nagrinėjamas dalimis, skiriant nesimokančių asmenų nusikalstamumą ir nedarbančių asmenų nusikalstamumą.

Faktiškai nesimokančių asmenų nusikalstamumu Lietuvoje turėtų būti laikoma visuma nusikalstamų veikų, padarytų 14–15 metų amžiaus niekur nesimokančių asmenų. Taigi tai apima tik dalį nepilnamečių nusikalstamumo, beje, mažesniąją, nes pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą minėto amžiaus nepilnamečiai atsako tik už tam tikrų nusikaltimų padarymą. Pavyzdžiui, 2008 m. lyginamoji 14–15 metų nepilnamečių, įtariamų (kaltinamų) nusikalstamų veikų padarymu, dalis sudarė 31,6 proc. bendro nepilnamečių skaičiaus²¹.

Empirinių tyrimų metu, nagrinėjant nesimokančių asmenų nusikalstamumą Lietuvoje, pateiktą sąvoką tikslinga būtų praplėsti. Tokiu atveju nesimokančių asmenų nusikalstamumu galėtų būti laikoma visuma nusikalstamų veikų, padarytų 14–15 metų amžiaus asmenų, kurie niekur nesimokė arba būdami mokinių sąraše dažnai nelankė pamokų dėl nepateisinamų priežasčių. Žinoma, tyrinėtoją gali dominti kitų amžiaus grupių nepilnamečiai arba jauni asmenys, kurie taip pat niekur nesimoko. Tokiu atveju nesimokančių asmenų nusikalstamumu būtų laikoma visuma nusikalstamų veikų, padarytų atitinkamo amžiaus asmenų, nesimokančių jokiaje švietimo įstaigoje.

Nedarbančių asmenų nusikalstamumas apima didžiąją neužimtų asmenų nusikalstamumo dalį. Tai – visuma nusikalstamų veikų, kurias padarė darbingo amžiaus darbingi, jokiaje mokymosi įstaigoje nesimokantys asmenys, neužsiimantys teisėta darbo veikla už atlyginimą ir neturintys kitų legalių pragyvenimo šaltinių. Taigi pagal nusikalstančiųjų amžių nedarbančių asmenų nusikalstamumas apima ir pagrindinę neužimtų nepilnamečių nusikalstamumo dalį ir beveik visą neužimtų suaugusiųjų nusikalstamumą.

Čia reikia atkreipti dėmesį, jog kai kuriais atvejais, ypač atliekant empirinius tyrimus, sąvokos „nedirbančių asmenų nusikalstamumas“ sinonimu gali būti vartojama bendroji sąvoka „nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas“. Remiantis

21 Duomenys apie įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. <[http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30n-sav-200812.data.txt&ff=<!--\[30N-SAV|13\]->&tt=Duomenys%20apie%20įtariamų%20\(kaltinamų\)%20nepilnamečių%20nusikalstamumą%20Lietuvos%20Respublikoje%20\(Forma_30N-SAV\)>](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30n-sav-200812.data.txt&ff=<!--[30N-SAV|13]->&tt=Duomenys%20apie%20įtariamų%20(kaltinamų)%20nepilnamečių%20nusikalstamumą%20Lietuvos%20Respublikoje%20(Forma_30N-SAV)>)>.

anksčiau pateikta šios sąvokos turinio analize toks vartojimas turėtų būti laikomas logine klaida: viena iš visumą apibūdinančių dalių negali būti įvardijama kaip pati visuma. Tačiau praktikoje neretai norint pabrėžti, jog tyrinėjama ne tik oficialiai nedarbančių, bet ir to paties amžiaus niekur nesimokančių asmenų nusikalstama veikla, vartojama abu minėtus požymius tiesiogiai įvardijanti sąvoka (nors faktiškai, kaip jau buvo nagrinėta šiame straipsnyje, nedarbančio asmens sampratos turinys apima ir neužimtumo mokymosi veikla požymį).

Taigi šiuo požiūriu tarsi pastebėtina tam tikra vienos sąvokos vartojimo painiava. Tačiau jos galima išvengti. Kriminologijos moksle ir registravimo praktikoje tikslinčiausia būtų vartoti sudėtinę sąvoką, t. y. parodančią du dėl amžiaus kriterijaus skirtingai neužimtų asmenų kontingentus. Tuo tarpu atlikdamas empirinius tyrimus tyrinėtojas gali vartoti įvairias, jo manymu, tinkamiausias sąvokas. Tik svarbu tiksliai jas apibrėžti ir taip pat aiškiai atskirti, kada nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo ribas siekiama nustatyti minėta sudėtine sąvoka, o kada šiuo terminu apibrėžiami tik tie asmenys, kurie dėl savo amžiaus ir fizinio pajėgumo jau gali užsiimti bet kokia visuomenei naudinga veikla, tačiau jie nei dirba, nei mokosi.

Išvados

1. Nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas – viena iš nusikalstamumo rūšių, galinti būti savarankišku kriminologinių tyrimų objektu. Tačiau mokslinis ir praktinis interesas nagrinėti šį reiškinį negali būti tinkamai įgyvendinamas, nes iki šiol nei kriminologijos mokslas, nei praktika neįvardija konkrečių požymių, kuriais remiantis būtų nustatomos tikslesnės neužimtųjų kontingento nusikalstamumo ribos.

2. „Nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo“ samprata yra sudėtinė. Ji apima „nedarbančių asmenų“ ir „nesimokančių asmenų“ nusikalstamumo sampratas. Norint atskleisti bendrosios sampratos turinį būtina išsiaiškinti šių dviejų sampratų turinį bei sampratų „nedarbantis asmuo“ ir „nesimokantis asmuo“ kriminologijos mokslui ir praktikai reikšmingus bruožus.

3. Kriminologine prasme reikšminga nesimokančio asmens samprata formuluojama remiantis svarbiausiu – amžiaus, iki kurio asmuo privalo lankyti mokyklą, – kriterijumi. Norint sėkmingai lyginti nesimokančių asmenų, darančių nusikaltimus, kontingentą su nesimokančių asmenų paplitimu konkrečioje valstybėje, būtini vienodi kriterijai, pagal kuriuos būtų vedama šių asmenų grupių paplitimo apskaita. Lietuvoje nuo 1997 m. galiojančioje Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu patvirtintoje mokyklinio amžiaus vaikų iki 16 metų apskaitos tvarkoje pateikta nelankančių mokyklą vaikų sąvoka galėtų būti vartojama ir praktikoje statistiškai registruojant nesimokančių asmenų, darančių nusikaltimus, kontingentą. Tačiau kriminologiniuose empiriniuose tyrimuose šios sąvokos požymius siūloma išplėsti ir nesimokančiais asmenimis laikyti privalomo mokymosi amžiaus (Lietuvoje – 14–15 metų) nepilnamečius, sistemingai (daugiausia kaip 50 proc. visų pamokų) nelankančius mokyklos dėl nepateisinamų priežasčių (pvz., dėl

tingėjimo ir kt.) arba išbrauktus iš mokyklos sąrašų, arba mokyklos turimais duomenimis turinčius ją lankyti, bet to nedarančius.

4. Formuluoiant kriminologine prasme reikšmingą nedarbančio asmens sampratą, pirmiausia yra remiamasi teisine ekonomine bedarbio samprata, kurios turinio pagrindiniai bruožai formuluojami teisinio reglamentavimo lygiu. Įvairių valstybių atitinkamuose teisės aktuose pateikiama bedarbio sąvoka šį teisinį statusą sieja su oficialia asmens, kaip bedarbio, registracija valstybinėje įdarbinimo agentūroje. Kiti būtini bedarbio bruožai minėtoje sampratoje yra: amžius, darbingumo lygis bei reikalavimas nebūti užimtam tam tikra veikla.

5. Kriminologijos moksle, naginėjant darbo veikla neužimtų asmenų nusikalstamą elgesį, vietoj „bedarbio“ sąvokos tikslingiau vartoti „nedirbančio asmens“ sąvoką, kuri atspindi ne tik ekonominius kriterijus, bet atskleidžia ir tam tikrus psichologinius asmens bruožus, kartu su kitais įvairiais socialiniais veiksniais darančius lemiamą poveikį žmogaus elgesiui. Atitinkamai teisinė ekonominė bedarbio samprata kriminologiniams tyrimams yra per siaura. Čia nedarbančiais asmenimis turėtų būti laikomi darbingo amžiaus darbingi jokioje mokymosi įstaigoje nesimokantys asmenys, neužsiimantys teisėta darbo veikla už darbo užmokestį ir neturintys kito legalaus pragyvenimo šaltinio.

6. Straipsnyje formuluojamas nesimokančio ir nedarbančio asmens sąvokas, atskleidžiančias kriminologiniu požiūriu reikšmingus neužimtų asmenų, darančių nusikaltimus, požymius tikslinga būtų vartoti nusikalstamumo registravimo praktikoje. Tai sudarytų galimybę visais atvejais pagal vienodus kriterijus nustatyti skirtinga veikla neužimtų įtariamųjų (kaltinamųjų) grupes. Be to, būtina atsisakyti tokių daugiaprasmių apskaitoje vartojamų sąvokų kaip „elgetaujantis“ ir „namų šeimininkė(-as)“. Norint neiškeipti kokybinio statistinės informacijos apie nusikaltimus darančius asmenis vaizdo reikėtų apsiriboti tik tokiomis darbu ir mokymusi neužimtų asmenų kategorijomis, kurios nedubliuotų vienos kitų ir turėtų esminės reikšmės vertinant asmens bendrąjį statusą nusikalstamo elgesio metu, t. y. „nedirbantis“, „nesimokantis“, „1–2 gr. neįgalus“, „pensininkas“, „įkalintas laisvės atėmimo vietoje“, „karys“.

7. Remiantis išnagrinėtomis nesimokančio ir nedarbančio asmens sampratomis tikslinama nedarbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumo sąvoka. Ją siūloma vartoti tiek praktikams, tiek mokslininkams. Tai – visuma nusikalstamų veiku, kurias padarė niekur nesimokantys privalomo mokyklinio amžiaus nepilnamečiai ir darbingo amžiaus darbingi, jokioje mokymosi įstaigoje nesimokantys asmenys, neužsiimantys teisėta darbo veikla už atlyginimą ir neturintys kitų legalių pragyvenimo šaltinių. Tyrimų tikslais neužimtų asmenų nusikalstamumas gali būti nagrinėjamas dalimis, atitinkamai kaip dalis skiriant „nesimokančių asmenų nusikalstamumo“ ir „nedirbančių asmenų nusikalstamumo“ sąvokas. Kai kuriais atvejais, tyrinėtojo sprendimu, bendroji sąvoka „nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas“ gali būti vartojama kaip sąvokos „nedirbančių asmenų nusikalstamumas“ sinonimas.

Literatūra

- Asmenys, įtariamai (kaltinami) nusikalstamų veikų padarymu*. Užimtumas [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-22]. <<http://www.nplc.lt/sena/stat/asm/asm3.htm>>.
- Barkauskaitė, M.; Rodzevičiūtė, E. Nenoro mokyti priešastys mokinių ir mokytojų požūriui. *Pedagogika*. 2004, 73.
- Drakšienė, A.; Drakšas, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius: Eugrimas, 2008.
- Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/>.
- Duomenys apie asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu Lietuvos Respublikoje. *VRM: Informatikos ir ryšių departamentas: statistika*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/>.
- Duomenys apie įtariamą (kaltinamą) nepilnamečių nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. *VRM Informatikos ir ryšių departamentas: statistika* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-22]. <[http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30n-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30N-SAV|13|-->&tt=Duomenys%20apie%20įtariamų%20\(kaltinamų\)%20nepilnamečių%20nusikalstamumą%20Lietuvos%20Respublikoje%20\(Forma_30N-SAV\)](http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/txt_file.phtml?fv=200812/f-30n-sav-200812.data.txt&ff=<!--|30N-SAV|13|-->&tt=Duomenys%20apie%20įtariamų%20(kaltinamų)%20nepilnamečių%20nusikalstamumą%20Lietuvos%20Respublikoje%20(Forma_30N-SAV))>.
- Egger-Subotitsch, A.; Fritsch, C.; Jelenko, M.; Steiner, K. *Praxishandbuch. Betriebliche und arbeitsmarktintegrative Gesundheitsförderung* [interaktyvus]. Wien: Verlegt bei Communicatio – Kommunikations- und PublikationsgmbH, 1997 [žiūrėta 2008-10-30]. <http://www.arbeitundalter.at/attachments/110_AMS-Praxishandbuch-Gesundheit-Aeltere-2007.pdf>.
- Gyventojų užimtumo tyrimo aprašymas ir apibrėžimai. *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1308>>.
- Kuolaitė, A. Nusikaltimus padariusių nedarbančių ir nesimokančių asmenų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai. *Jurisprudencija*. 2007, 2 (92).
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 64-2569.
- Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
- Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 4-26.
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807.
- Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 59-1153.
- Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymas Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 50-2230.
- Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2006 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 1V-252 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2003 m. gegužės 8 d. įsakymo Nr. 1V-160 „Dėl nusikalstamų veikų, jas padariusių asmenų bei nukentėjusių asmenų centralizuotos apskaitos instrukcijos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 79-3118.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. rugpjūčio 4 d. nutarimas Nr. 883 „Dėl mokyklinio amžiaus vaikų iki 16 metų apskai-

- tos tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 77-1946.
- Migracijos informacijos centras [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-22]. <<http://infocentras.iom.lt/lt/informacija-isvykstantiems/>>.
- Minimalūs išmokų dydžiai (2009 m. vasaris). Apskaitos, audito ir mokesčių aktualijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2009-03-25]. <http://www.aktualijos.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=2517>.
- Schumann, K. F. Ausbildung, Arbeit und kriminalisierbares Verhalten. *Kritische Kriminologie und Soziale Arbeit Impulse für professionelles Selbstverständnis und kritische-reflexive Handlungskompetenz*. Juventa Verlag Weinheim und München, 2002.
- Socialinė integracija ir žmogaus socialinė raida permainų laikotarpiu Lietuvoje. Mokyklos nelankymo ir blogo lankomumo tendencijos ir priežastys [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-25]. <<http://www.spg.lt/get.php?f.254>>.
- Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 138 „Dėl minimalaus įdarbinimo amžiaus“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 95-2383.
- Užimtumas ir darbo rinka (SD tyrimo duomenimis). *Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-25]. <<http://Vaiko.teisiu.konvencija>>. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
- Žukauskienė, R. *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2006.
- Пельцман, Л. Стрессовые состояния у людей потерявших работу [Pelman, L. Stresful Situation of people who Have Lost their Jobs]. *Психологический журнал* [interaktyvus]. Москва, 1992, Т. 13. No 1 [žiūrėta 2008-10-30]. <<http://www.aquarun.ru/psih/extrem/extrem11.html>>.

THE PROBLEM OF THE CRIMINOLOGICAL DETERMINATION OF THE CRIMINALITY OF NOT WORKING AND NON-STUDYING PERSONS

Aiste Kuolaite

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The criminality of not working and non-studying persons is a type of criminality which could be regarded as an independent object of criminological investigations. In order to investigate this issue it is necessary to determine its boundaries with reference to the qualitative inoccupation criterion.*

The aims of this article are as follows: to investigate and present the criminological concepts of an unemployed and not working person; to review the drawbacks of the statistical registration of not working and non-studying persons, suspects for a crime (offenders); to present the concept of the criminality of not working and non-studying persons.

In the present article the criminological concept of a non-studying person is formulated with reference to the main criterion, i.e. the criterion of the age at which a person is obliged to go to school. In Lithuania this age is under 16. While defining the lowest age limit, the age at which criminal liability can be applied to a person is evaluated. It is essential to apply the

same criteria in order to make a successful comparison of the contingent of non-studying offenders and the prevalence of non-studying persons in the society of a particular state. The concept of children not attending school presented in the system for the registration of school-age children under 16, which was adopted in 1997 by a Resolution of the Government of the Republic of Lithuania, could be employed in practice while compiling a statistical register of the contingent of non-studying persons. Nevertheless, in criminological empirical research it is proposed to expand this concept and define non-studying persons as juveniles of compulsory school age (in Lithuania it is under 14-15 years) who are systematically absent (more than 50% of all the lessons) from school due to unjustifiable reasons (for instance, because of laziness, etc.) or who are removed from the school register or who, according to a school's records, should attend school but do not do it.

While formulating the concept of a not working person in the criminological context, juristic economical concept of an unemployed person is referred to above all. Its main features (compulsory registration in the state employment agency, adequate age, efficiency and the requirement to be unoccupied with certain activities) are formulated on the level of legal regulation. In the science of criminology for the investigation of the criminal behavior of persons not engaged in work it is more purposeful to use the concept of a not working person as it reflects economical criteria, reveals particular psychological personal features as well as various social factors influencing the human behavior. Accordingly, the juristic economical concept of an unemployed person is too narrow for criminological research. So, not working persons are to be considered as employable persons of working age who are not studying at any educational institution, are not engaged in work for wage, and have no legal source of living.

In the article the concepts of a non-studying person and a not working person are formulated and proposed to be used in the practice of recording criminal activities which, at present, lacks definiteness and precision. These concepts reveal the features of unoccupied criminal persons which are important from the criminological viewpoint.

With reference to the concepts of non-studying and not working persons, the concept of the criminality of non-studying and not working persons is presented. This concept is defined as a sum of criminal acts committed by non-studying juveniles of compulsory school age and non-studying employable persons of working age, not engaged in legal work for wage and not having a legal source of living.

Keywords: non-studying person, unemployed, not working person, criminality of unemployed and non-studying persons.

Aistė Kuolaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedros lektorė, doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: nedirbančių ir nesimokančių asmenų nusikalstamumas ir jo prevencija, nusikalstamas veikas padariusių nedirbančiųjų ir nesimokančiųjų kontingento paplitimas ir asmenybės bruožai.

Aiste Kuolaite, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Criminology, lecturer, doctoral student. Research interests: criminality of unemployed and non-studying persons and its prevention, prevalence of the contingent of unemployed and non-studying offenders and their personal features.